

Самойленко, Є. А. Співвідношення поняття «міжнародна ріка» із суміжними категоріями міжнародного права [Текст] / Є. А. Самойленко // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 8. – С. 152–155.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТТЯ МІЖНАРОДНОЇ РІКИ ІЗ СУМІЖНИМИ КАТЕГОРІЯМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Євген Самойленко,
здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,

У статті розкривається співвідношення поняття міжнародної ріки з іншими поняттями, що використовуються у міжнародному праві для позначення стічних прісноводних об'єктів, спільних для декількох держав.

Ключові слова: міжнародна ріка, судноплавний водний шлях міжнародного значення, внутрішній водний шлях міжнародного значення, міжнародний водний шлях, міжнародний водотік, транскордонний водотік, міжнародні води, транскордонні води, транскордонний водний об'єкт, розподілений водний ресурс, міжнародний річковий басейн, міжнародний водозбірний басейн.

Постановка проблеми. Поняття міжнародної ріки є одним з найуживаніших в міжнародно-правовій доктрині при визначенні прісних вод, що в силу особливостей стоку розташовуються на території двох або більше країн. Однак, на даний момент в теорії та практиці міжнародного права для позначення стічних (потоківих) прісноводних ресурсів, з приводу яких між державами виникають міжнародні відносини, використовується ряд інших специфічних понять: судноплавні водні шляхи міжнародного значення, внутрішні водні шляхи міжнародного значення, міжнародні водні шляхи, міжнародні водотоки, транскордонні водотоки, міжнародні води, транскордонні води, транскордонні водні об'єкти, розподілені водні ресурси,

міжнародні річкові басейни, міжнародні водозбірні басейни. Хоча в кожен з цих термінів і вкладається різний зміст, основна їх спільна риса – перетинання водами територій різних держав – завжди незмінно присутня. В такій ситуації виникає проблема співвідношення поняття міжнародної ріки із суміжними правовими категоріями, які сформувалися у міжнародному праві.

Актуальність проблеми. Вирішення описаної термінологічної неузгодженості уявляється актуальним, адже непослідовність у використанні взаємопов'язаних між собою термінів може призвести як до логічних, так і юридичних помилок, що зі значним ступенем ймовірності негативно відобразиться і на процесах кодифікації в міжнародному праві. Наприклад, в ситуації, коли міжнародно-правові норми стосуються правового режиму міжнародних водотоків, виникає питання про поширення аналогічного режиму на міжнародні ріки, стік яких визначається підземними водами цих водотоків. На жаль, в міжнародно-правовій доктрині та практиці міжнародних відносин вживання перерахованих понять чітко не розмежовується.

Аналіз публікацій, пов'язаних з темою дослідження. Дослідженням питання співвідношення поняття міжнародної ріки із суміжними правовими категоріями займалися як іноземні [1–6], так і вітчизняні автори [7–9]. Результати даних пошуків містяться або в загальнотеоретичній літературі з міжнародного права, наслідок чого проведений вченими аналіз є досить поверхневим [9], або у монографічних чи інших вузькотематичних працях, в яких характеристика порушеної проблематики висвітлена фрагментарно [1–4; 8], або ж в роботах, що не мали на меті співставити та розмежувати вищезазначені поняття [5–7].

Виділення раніше невирішених частин загальної проблеми. Не зважаючи на гостроту окресленої проблеми, доводиться констатувати, що у зарубіжній та вітчизняній міжнародно-правовій думці питання визначення місця поняття міжнародної ріки в системі суміжних правових категорій залишається недостатньо дослідженим.

Метою статті є аналіз співвідношення поняття міжнародної ріки з іншими поняттями, що використовуються у міжнародному праві для позначення стічних прісноводних об'єктів, спільних для декількох держав.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні ріки, водні шляхи міжнародного значення (судноплавні, внутрішні), міжнародні водні шляхи, міжнародні (транскордонні) водотоки, міжнародні води, транскордонні води (водні об'єкти), розподілені водні ресурси, міжнародні річкові (водозбірні) басейни об'єднує те, що їх цілком обґрунтовано можна віднести до транскордонних природних ресурсів, оскільки кожен термін, не дивлячись на притаманну йому специфіку, позначає єдиний природний ресурс, місцезнаходження якого охоплює території з різними національними і міжнародним правовими режимами двох чи більше держав, відповідальних за його раціональне використання та збереження [5, с. 72].

Міжнародна ріка – це ріка, що перетинає або розділяє території декількох держав і використовується останніми в навігаційних та (або) ненавігаційних цілях. Якщо висловлюватися абстрактніше, то міжнародна ріка є стічним прісноводним об'єктом, який являє собою поверхневі води, що протікають по території різних країн. Наведені визначення дають змогу відмежувати поняття міжнародної ріки від інших схожих правових категорій, які вкоренилися в міжнародно-правовій теорії та практиці.

В Барселонській конвенції про режим **судноплавних водних шляхів міжнародного значення** від 20 квітня 1921 року під даними шляхами розуміються: 1) всі природні судноплавні в напрямку до моря і від моря ділянки водного шляху, які розділяють чи перетинають різні держави; 2) будь-які частини яких-небудь інших природних судноплавних в напрямку до моря і від моря водних шляхів, які з'єднують з морем природні судноплавні водні шляхи, що розділяють чи перетинають різні держави; 3) водні шляхи чи їх ділянки, як природні, так і штучні, які спеціально оголошені такими, що підпадають під дію конвенції на підставі односторонніх актів держав, під суверенітетом яких вони знаходяться, або на

підставі міжнародних угод. Притоки розглядаються як самостійні водні шляхи; обвідні канали, збудовані з метою усунення недоліків водного шляху, що підпадає під згадане вище визначення, включаються до цього шляху. Варто відмітити, що на час прийняття Барселонської конвенції зацікавленість держав в ефективній навігації на міжнародних ріках домінувала над прагненням детальної регламентації інших видів їх використання. Введення цією Конвенцією нового терміну свідчить про спробу розширити поняття міжнародної ріки. На нашу думку, поняття судноплавного водного шляху міжнародного значення розроблено з метою позначення не лише міжнародних рік з їх притоками як природних водних об'єктів, а й усіх інших штучно створених водних потоків, які сполучають ці ріки між собою чи з іншими ріками або з відкритим морем. За таких умов водних шлях міжнародної ріки, що проходить по території декількох держав, на всій його протяжності теоретично і практично перебуватиме у сфері міжнародно-правового регулювання. Тобто термін “судноплавний водний шлях міжнародного значення” стосується будь-яких судноплавних стічних прісноводних ресурсів, які перетинають території різних країн. Відтак, він є тотожним поняттю “міжнародна судноплавна ріка”, оскільки відповідно до положень ст. XII Хельсинських правил використання вод міжнародних рік 1966 р. судноплавною вважається ріка, яка за своїм природним станом чи внаслідок проведення спеціальних робіт придатна для плавання торгових суден.

19 січня 1996 року була підписана Європейська угода про найважливіші *внутрішні водні шляхи міжнародного значення*. Дана Угода є погодженим планом розвитку і будівництва мережі внутрішніх водних шляхів міжнародного значення. Документ містить перелік цих водних шляхів та їх технічну характеристику. Проте, в Угоді відсутнє загальне визначення поняття водного шляху міжнародного значення. Так само є незрозумілим, яким чином даний термін має співвідноситися з поняттям внутрішнього водного шляху міжнародного значення. Тим не менше, С. Гурєєв та

І. Тарасова відзначають, що введення в договірну практику поняття внутрішніх водних шляхів міжнародного значення є виправданим і відбулося після Першої світової війни, коли в Європі розпочався процес гідротехнічного будівництва, в тому числі спорудження каналів, які зв'язували різні річкові басейни. В міру створення єдиних воднотранспортних систем, міжнародне судноплавство все частіше відбувається не тільки по міжнародних ріках, а й по інших, різних за своїм статусом, природних і штучних водних шляхах. Тому для позначення всіх водних шляхів, по яких здійснюється чи буде здійснюватися така навігація, вони вважають доцільним використовувати узагальнюючий термін “внутрішній водний шлях міжнародного значення”. [4, с. 20–22]. Проведений нами аналіз Європейської угоди 1996 р. дає підстави стверджувати, що її метою є визначення єдиних технічних і експлуатаційних параметрів при будівництві, модернізації та експлуатації водних шляхів, призначених для міжнародних річкових перевезень. Угода встановлює керівні принципи для навігаційних характеристик внутрішніх водних шляхів, по яких здійснюються названі перевезення. Сам термін “внутрішні водні шляхи міжнародного значення”, як і у випадку з охарактеризованим поняттям судноплавних водних шляхів міжнародного значення, розрахований на позначення будь-яких потокових прісних поверхневих вод, придатних для навігаційного використання прибережними та (або) неприбережними країнами. Тому з аналогічних міркувань він також тотожний поняттю міжнародної судноплавної ріки.

Окремої уваги варте поняття *міжнародного водного шляху*, значення якого вже давно обговорюється в рамках Організації Об'єднаних Націй. Ще в 1970 році питання прогресивного розвитку і кодифікації норм міжнародного права, що стосувалися міжнародних водних шляхів, було включено до порядку денного XXV сесії Генеральної асамблеї ООН. В резолюції ГА ООН 3071 (XXVIII) від 30 листопада 1973 року міститься її рекомендація Комісії з міжнародного права приступити до роботи над питанням несудноплавних

видів використання міжнародних водних шляхів, але визначення таких шляхів не дається. В Комітеті ГА ООН з правових питань були висловлені різноманітні підходи щодо концепції та критеріїв визначення поняття “міжнародний водний шлях”. Частина членів Комітету вважала, що воно ширше терміну “міжнародна ріка”, включає міжнародні озера і може розглядатися в якості синоніму поняття “міжнародний водозбірний басейн” без урахування в даній правовій категорії підземних вод. Інші члени відмічали, що в жодному з численних договорів, які стосувалися проблем використання міжнародних рік, не йшла мова про водозбірний басейн. На їх погляд, сприйняття міжнародним правом ідеї включення різних типів вод в єдину систему, яка утворює басейн, створило б серйозні труднощі в сфері права взагалі. Згідно третьої точки зору, Комісія, в разі схвалення нею концепції гідрографічного (водозбірного – *авт.*) басейну, повинна всебічно враховувати, в якій мірі запроваджуваний правовий режим буде поширюватися на міжнародні ділянки поверхневого водного шляху. Висловлювалася також думка про безглуздість пошуку відмінностей відносно об’єму визначення термінів, пов’язаних з поняттям міжнародних водних шляхів [7, с. 263–266]. З усією очевидністю можна стверджувати, що формулювання обговорюваного терміну визначає сферу його бажаного застосування. Для транспортних перевезень завжди використовувалися водні шляхи, під якими традиційно розумілися саме поверхневі води. Ми розділяємо позицію тих вчених, які вважають, що поняття міжнародного водного шляху є синонімом проаналізованих понять внутрішнього (судноплавного) водного шляху, позначаючи те ж коло прісноводних об’єктів [4, с. 21–22]. Цей взаємозв’язок у свою чергу вказує на тотожність понять міжнародного водного шляху та міжнародної судноплавної ріки. При цьому недоцільно включати до категорії “міжнародний водний шлях” міжнародні озера, оскільки в історичній ретроспективі концепція водних шляхів виникла в ході обговорення варіантів кодифікації норм міжнародного права, які стосувалися використання суто міжнародних рік [7, с. 263].

З посиленням значення несудноплавних видів використання річкових вод міжнародне право збагатилося не тільки нормами, які регулюють міждержавні відносини в цій сфері, а й новими поняттями. В процесі роботи Комісії з міжнародного права по кодифікації права несудноплавних видів використання міжнародних водних шляхів, конференцій ООН з проблем навколишнього середовища і водних ресурсів, а також інших всесвітніх і регіональних конференцій та міжнародних органів були введені такі поняття, як: міжнародний водотік, транскордонний водотік, міжнародні води, транскордонні води, транскордонний водний об'єкт, розподілений водний ресурс, міжнародний річковий басейн. Всі ці поняття охоплюють прісні води, що переміщуються з території однієї країни на територію іншої країни. При цьому більшість названих понять включають як поверхневі, так і підземні води [4, с. 24].

Так, згідно з Конвенцією з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер від 17 березня 1992 року *транскордонні води* – це будь-які поверхневі чи підземні води, які позначають, перетинають кордони між двома і більше державами або розташовані на таких кордонах. Варто звернути увагу, що поняття “транскордонний водотік” в Конвенції не розкривається, а лише згадується в її назві та преамбулі. Тобто можна зробити висновок про взаємозамінність двох термінів. Крім того, аналіз Угоди країн СНД про основні принципи взаємодії в галузі раціонального використання та охорони транскордонних водних об'єктів від 11 вересня 1998 року, Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про спільне використання та охорону транскордонних вод від 16 жовтня 2001 року свідчить про аналогічний зміст поняття *транскордонного водного об'єкту*. Виходячи з положень Конвенції про право несудноплавних видів використання *міжнародних водотоків* від 21 травня 1997 року під водотоком розуміється система поверхневих і ґрунтових вод, які в силу свого фізичного взаємозв'язку являють собою єдине ціле і зазвичай мають спільне закінчення. Міжнародним Конвенція визначає такий водотік, частини якого

знаходяться в різних державах. При чому і Конвенція 1992 р., і Конвенція 1997 р. мають яскраво виражену спрямованість на врегулювання ненавігаційного використання водотоків, спільних для держав.

З огляду на вищевказані обставини, які зумовили появу цих нових термінів, проведений аналіз даних угод, можна зробити такі висновки. По-перше, якщо міжнародний водотік являє собою єдину й цілісну систему вод, то транскордонний водотік – це і водотік вцілому, і окрема його частина, за умови, що вона знаходиться на території декількох країн. По-друге, міжнародна ріка представляє собою поверхневі води міжнародного (транскордонного) водотоку. По-третє, правовий режим міжнародного (транскордонного) водотоку стосується і впливає на правовий режим міжнародної ріки. По-четверте, правовий режим міжнародної ріки визначає порядок та умови використання лише річкових вод – поверхневих вод відповідного водотоку. По-п'яте, для міжнародної ріки та міжнародного (транскордонного) водотоку має існувати єдиний правовий режим їх ненавігаційного використання. По-шосте, правовий режим навігації стосується виключно поверхневих вод міжнародної ріки з тією умовою, що її судноплавне використання не загрожуватиме природному стану водотоку як транскордонного природного водного ресурсу (наприклад, внаслідок скиду річковими суднами забруднюючих речовин чи іншого їх негативного впливу на водне середовище).

Щодо поняття *міжнародних вод*, то воно однозначно є більш широким за своїм змістом, ніж поняття міжнародної ріки. Так, у звітах Комісії з міжнародного права міжнародні води визначаються як водні об'єкти, що використовуються для міжнародного судноплавства [10, с. 122]. Болгарський юрист-міжнародник, П. Стайнов під міжнародними водами розуміє будь-який тип води: як стічної (ріка, канал), так і безстічної (озеро, лагуна), як судноплавної, так і непридатної для навігації [11, с. 20–21, 138].

Термін *“розподілений водний ресурс”* переважно зустрічається в іноземній науковій літературі [1, с. 3–8; 2, с. 2–7; 3, с. 3–6]. Також він

згадується в документах Комісії з міжнародного права і означає природний водний ресурс, якому притаманна біогеофізична єдність та який розміщений на території декількох країн. Разом з тим, Комісія відмічала, що постільки це поняття є досить невизначеним, воно застосовується в тій мірі, в якій використання вод на території однієї держави зачіпає їх використання на території іншої держави [4, с. 25]. Зокрема, для визначення правового статусу водного об'єкту, розподіленого між країнами, в доктрині міжнародного права розроблено терміни “міжнародний річковий басейн”, “міжнародний водозбірний басейн”. **Міжнародний річковий басейн** – це географічна область, розташована в межах двох або більше держав і обмежена вододілами, включаючи поверхневі та підземні води, що впадають в загальну водойму (ст. II Хельсинських правил 1966 р.). Як відмічається в коментарі до ст. II цих Правил, до підземних вод річкового басейну слід відносити тільки ті з них, що впадають в головне русло басейну, його притоки і озера [6, с. 100]. М. Ушаков вважає, що введення даного поняття може призвести до необґрунтованого розширення поняття міжнародної ріки, оскільки національна ріка, яка живиться підземними водами з території сусідньої держави, стає міжнародною [9, с. 41]. Л. Корбут і Ю. Баскін пропонують розглядати терміни “міжнародний річковий басейн” та “міжнародна ріка” як рівнозначні [8, с. 8]. Щодо **міжнародного водозбірного басейну**, то це географічний район, який охоплює території декількох договірних держав, визначений межами вододілу водних систем, зібраних в одну й ту ж водозбірну площу [6, с. 102]. На наш погляд, міжнародний річковий (як і водозбірний) басейни виступають своєрідним природним ложем для міжнародної ріки, включаючи в себе міжнародний водотік та прилягаючі до водотоку землі. Тобто такі басейни не є різновидами водних ресурсів в загальноприйнятому розумінні, що свідчить не тільки про нетотожність, а й про їх безпосередню неспівставність з поняттям міжнародної ріки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що в системі різномірних термінів,

які позначають спільні для двох чи більше держав стічні прісноводні ресурси, поняття міжнародної ріки займає особливе місце. За історичною традицією, підкріпленою і доповненою сучасною доктриною та практикою міжнародного права, воно позначає розташовані на території декількох країн річкові поверхневі води по всій протяжності їх стоку, природного та (або) штучно створеного. З цих позицій розроблену концепцію водних шляхів можна вважати альтернативним підходом до розуміння потокових поверхневих вод, а відповідні терміни – синонімами поняття міжнародної (судноплавної) ріки. Необхідність регулювання використання не тільки поверхневих, а й ґрунтових вод обумовили введення в міжнародно-правову практику понять водотоку та водного басейну, ширших за змістом від поняття “міжнародна ріка”. Однак, дослідження в сфері правового режиму міжнародних рік не повинні обмежуватися пошуком стійкої і узгодженої термінології. Отримані результати створюють умови для поглибленого аналізу їх навігаційного та ненавігаційного використання.

Література

1. The Law of International Water Resources : Some General Conventions, Declarations and Resolutions adopted by Governments, Intertional Legal Institutions and International Organizations, on the Management of International Water Resources / By Dante Augusto Caponera. – Rome : Food and Agriculture Organization of the United Nations, 1980. – 324 p.
2. Benvenisti E. Sharing Transboundary Resources. International Law and Optimal Resource Use / Eyal Benvenisti. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 298 p.
3. Katak Malla. The legal regime of international watercourses. Progress and paradigms regarding uses and environmental protection / Malla Katak. – Stockholm : Stockholm university, 2005. – 474 p.
4. Гуреев С. А., Тарасова И. Н. Международное речное право : Учебное пособие / Отв. ред. С. А. Гуреев. – М. : Юрид. лит., 2004. – 352 с.

5. Косарева М. А. К вопросу о понятии трансграничных природных ресурсов в международном праве / М. А. Косарева // Вестник Московского университета. – 2007. – № 4. – С. 65–73.

6. Некотенева М. В. Понятие и принципы правового режима международных водотоков / М. В. Некотенева // Аграрное и земельное право. – 2008. – № 10. – С. 88–110.

7. Корбут Л. В. Рассмотрение в органах ООН в 1974 г. вопроса о праве несудоходных видов использования международных водных путей / Л. В. Корбут // Советский ежегодник международного права. – 1974. – С. 263–267.

8. Корбут Л. В., Баскин Ю. Я. Международно-правовой режим рек : История и современность / Отв. ред. Г. И. Тункин. – М. : Издательство “Наука”, 1987. – 160 с.

9. Курс международного права : в 7 т. / [М. М. Аваков, В. А. Вадалпас, В. Н. Кудрявцев и др.] ; под ред. В. Н. Кудрявцева. – М. : Наука, 1989–1993. – Т. 3. Основные институты международного права. – 1990. – 260 с.

10. Report of the International Law Commission on the work of its thirty-second session (5 May–25 July 1980) // Yearbook the International Law Commission. – 1980. – Vol. II. – Part 2. – N. Y. : United Nations, 1971 – P. 1–174.

11. Стайнов П. Международноправната регламентация по опазване чистотата на международните реки / Петко Стайнов. – София : Издателство на Българската академия на науките, 1964. – 156 с.

The article is devoted to the analysis of correlation of the concept of an international river with others concepts, used in international law for denotation of streamed freshwater objects, shared by two or more states.

Статья посвящена анализу соотношения понятия международной реки с другими понятиями, используемыми в международном праве для

обозначения сточных пресноводных объектов, разделяемых несколькими государствами.